

BOGDAN KROLL (Warszawa)

Struktura polskich centralnych władz emigracyjnych w latach 1939 - 1945

I. Uwagi wstępne. II. Prezydent Rzeczypospolitej. III. Rząd: 1. Organizacja rządu, 2. Skład osobowy Rady Ministrów, 3. Prezydium Rady Ministrów. IV. Ministerstwa: 1. Ogólna organizacja ministerstw, 2. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, 3. Ministerstwo Spraw Zagranicznych, 4. Ministerstwo Obrony Narodowej, 5. Ministerstwo Skarbu, 6. Ministerstwo Prac Kongresowych, 7. Ministerstwo Informacji i Dokumentacji, 8. Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej, 9. Ministerstwo Przemysłu, Handlu i Żeglugi, 10. Ministerstwo Sprawiedliwości, 11. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, 12. Ministerstwo Odbudowy Administracji Publicznej, 13. Minister — Delegat Rządu do Spraw Polskich na Wschodzie. V. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej. VI. Naczelne Władze Wojskowe. VII. Sądy. VIII. Kontrola państwowa.

I

Skutkiem przegranej przez Polskę kampanii wrześniowej 1939 r. było m.in. ustanie działalności polskich centralnych władz państwowych na terytorium państwa. Po opuszczeniu kraju władze te kontynuowały swoją działalność. Funkcjonowanie polskich władz państwowych na emigracji, uznawanych przez zdecydowaną większość państw, stanowiło z punktu widzenia prawa międzynarodowego, mimo okupacji terytorium Polski, kontynuację instnienia państwowości polskiej i symbol jej trwania. Umożliwiało też ono dalszy nieprzerwany udział Polski w szeregu państw koalicji antyhitlerowskiej w wojnie przeciw Rzeszy Niemieckiej i jej sojusznikom oraz organizowanie i kierowanie wysiłku zbrojnego.

Fakt, że władze emigracyjne kontynuowały działalność przedwojennych władz państwowych, był zarazem przyczyną i skutkiem ich określonego oblicza społecznego i politycznego. Były to, ujmując rzecz najogólniej, władze państwa o ustroju kapitalistycznym, który chciały — mimo pewnego dystansowania się od rządów przedwojennych — utrzymać w Polsce po zwycięskim zakończeniu wojny. Rzutowało to w sposób zasadniczy na działalność władz emigracyjnych, ich politykę zagraniczną oraz na charakter i funkcjonowanie ich wojskowych i cywilnych ekspozycji.

zytur krajowych. Sprawy te są przedmiotem licznych prac badawczych oraz publikacji i nie stanowią tematu opracowania.

Opracowanie niniejsze poświęcone jest wyłącznie omówieniu struktury polskich centralnych władz emigracyjnych na zachodzie Europy (bez ich ekspozytur krajowych), głównie zaś struktury rządu, zachodzących w tej strukturze zmian oraz zakresu działania poszczególnych organów władzy. Omówienie to jest w zasadzie całkowicie oderwane od wydarzeń militarnych, politycznych i społecznych, nawet pozostających w ścisłym i bezpośrednim związku ze strukturą i zadaniami władz. Obejmuje okres od opuszczenia kraju przez władze we wrześniu 1939 r. do uzania przez mocarstwa zachodnie Rządu Jedności Narodowej w lipcu 1945 r.

Podstawę źródłową opracowania stanowią przechowywane w Archiwum Akt Nowych w Warszawie zespoły i zbiory akt polskich władz emigracyjnych, Dziennik Ustaw i Monitor Polski z lat 1939 - 1945 oraz szereg opracowań, powołanych w przypisach. Oparte na szerszej podstawie, wychodzi ono daleko poza skrótowe informacje na ten sam temat, zawarte w przewodniku po zasobie AAN (Warszawa 1973, poz. 217 - 224, 255) oraz w pracy I. I h n a t o w i c z a, *Vademecum do badań nad historią XIX i XX wieku*, t. II, Warszawa 1971, s. 105.

Polskie władze emigracyjne na zachodzie: we Francji (w Paryżu, a następnie, od 22 XI 1939 r., w Angers), zaś po jej klęsce — w Wielkiej Brytanii (w Londynie), były pod względem formalnym kontynuacją władz przedwojennych i, jak i one, podstawę prawną do działania czerpały z ustawy konstytucyjnej z 23 IV 1935 r.¹ Ustawa ta stanowiła, w sprawach istotnych dla dalszego toku rozważań, co następuje: na czele państwa stoi prezydent Rzeczypospolitej (art. 2); organami pozostającymi pod zwierzchnictwem prezydenta są rząd, Sejm, Senat, siły zbrojne, sądy i kontrola państwowa (art. 3); prezydent mianuje prezesa Rady Ministrów i, na jego wniosek, ministrów, zwołuje i rozwiązuje Sejm i Senat oraz decyduje o trwaniu jego obrad, jest zwierzchnikiem sił zbrojnych, reprezentuje państwo, stanowi o wojnie i pokoju, zawiera i ratyfikuje umowy zagraniczne, obsadza zastrzeżone mu urzędy państwowe (art. 12); do uprawnień osobistych prezydenta, stanowiących jego prerogatywy, należy m.in. wyznaczanie na czas wojny następcy prezydenta, mianowanie i odwoływanie prezesa Najwyższej Izby Kontroli, naczelnego wodza i generalnego inspektora sił zbrojnych, rozwiązywanie Sejmu i Senatu przed upływem kadencji (art. 13); w przypadku wojny okres urzędowania prezydenta trwa do końca trzech miesięcy od daty zawarcia pokoju, prezydent wyznacza wtedy swego następcę na wypadek opróżnienia się urzędu przed zawarciem pokoju (art. 24); rząd składa się z prezesa Rady Ministrów i z ministrów, organizację rządu określa dekret prezydenta (art. 25); ministrowie tworzą Radę Ministrów

¹ Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (DzURP), nr 30, poz. 227.

(art. 26); w przypadku mianowania przez prezydenta naczelnego wodza, prawo dysponowania siłami zbrojnymi przechodzi na tego ostatniego (art. 63); dla kontroli gospodarki państwa oraz związków publicznoprawnych powołuje się Najwyższą Izbę Kontroli, niezależną od rządu, opartą na zasadzie kolegalności, której prezesa i członków kolegium powołuje i odwołuje prezydent (art. 77).

II

Pozbawiony na terenie Rumunii możliwości sprawowania urzędu, prezydent Rzeczypospolitej prof. dr Ignacy Mościcki wydał zarządzenie, antydatowane 17 IX 1939 r. w Kutach, w którym wyznaczył ambasadora RP przy Kwirynale, gen. Bolesława Wieniawę-Długoszowskiego, na następcę prezydenta na wypadek opróżnienia tego urzędu przed zawarciem pokoju. Jednocześnie utraciło moc obowiązującą zarządzenie z 1 X 1939 r., wyznaczające na następcę prezydenta marszałka Edwarda Rydza-Śmigłego. Wobec rezygnacji B. Wieniawy-Długoszowskiego weszło w życie drugie zarządzenie, identycznie antydatowane, wyznaczające na następcę prezydenta byłego marszałka Senatu, Władysława Raczkiewicza². Prezydent I. Mościcki złożył swój urząd 30 IX 1939 r., po czym objął go nowy prezydent W. Raczkiewicz³.

Prezydent Raczkiewicz wydał 16 X 1939 r. zarządzenie, wyznaczające na następcę prezydenta gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego. Zarządzenie to utraciło moc po wydaniu 7 VIII 1944 r. zarządzenia, wyznaczającego na następcę prezydenta Tomasza Arciszewskiego⁴.

Konstytucyjne kompetencje prezydenta Rzeczypospolitej były na emigracji w praktyce znacznie uszczuplone na rzecz rządu, zwłaszcza przez zasadę kontrasygnowania dekretów prezydenta przez prezesa Rady Ministrów i właściwego ministra⁵.

Kancelaria Cywilna Prezydenta Rzeczypospolitej funkcjonowała przez cały omawiany okres pod kierownictwem szefa — dra Stanisława Łepkowskiego. Działalność ta, będąca kontynuacją przedwojennej, nie została wznowiona żadnym aktem normatywnym.

III

1. Prezydent Rzeczypospolitej mianował 30 IX 1939 r. prezesa Rady Ministrów oraz dwóch ministrów, zaś w następnych dniach kilku dal-

² Monitor Polski (MP), nry 213 i 214 - 217.

³ MP, nr 218 - 219; W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski*, t. III, cz. 2, Londyn 1960, s. 80.

⁴ MP, nr 229 i 231 z 1939 r.; DzURP, nr 8 z 1944 r., cz. II.

⁵ E. Duraczyński, *Wojna i okupacja (wrzesień 1939 — kwiecień 1943)*, Warszawa 1974, s. 111; W. Pobóg-Malinowski, o.c., s. 82, 84, 153, 154, 161 - 163; M. Turlejska, *Prawdy i fikcje (wrzesień 1939 — grudzień 1941)*, Warszawa 1966, s. 165, 166, 448, 450.

szych ministrów, tak że od połowy października 1939 r. na rząd składały się ministerstwa: Spraw Zagranicznych, Opieki Społecznej, Sprawiedliwości i Spraw Wojskowych⁶.

Dalsze ministerstwa tworzone były na podstawie dekretów prezydenta. Ministerstwo Skarbu oraz Przemysłu i Handlu utworzone zostało 9 XII 1939 r., Ministerstwo Informacji i Dokumentacji 1 IX 1940 r., Ministerstwo Przemysłu, Handlu i Żeglugi powstało 29 VI 1942 r. a jednocześnie odzyskało samodzielność Ministerstwo Skarbu. Ministerstwo Prac Kongresowych powstało 6 VII 1942 r., na miejsce utworzonego 28 VIII 1941 r. Biura Prac Politycznych, Ekonomicznych i Prawnych, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego — 14 VII 1943 r., na miejsce utworzonego 1 V 1941 r. Urzędu Oświaty i Spraw Szkolnych, zaś Ministerstwo Odbudowy Administracji Publicznej — 24 VII 1943 r., na miejsce funkcjonującego od 6 V 1942 r. Biura Prac Administracyjnych⁷. Funkcjonowało też Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (figurowało ono już w budżecie na 1941 r.), choć brak aktu prawnego, powołującego je do działania na emigracji⁸.

Dekretem prezydenta z 24 VII 1943 r. powołany został minister — delegat rządu do spraw polskich na Wschodzie⁹. Ministerstwo Opieki Społecznej zostało 11 IX 1940 r. przemianowane na Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej, zaś Ministerstwo Spraw Wojskowych — 19 XI 1942 r. na Ministerstwo Obrony Narodowej¹⁰.

Rok 1943 był rokiem ostatnich zmian w strukturze polskiego rządu emigracyjnego, w skład którego wchodziły — już do lipca 1945 r. i rozpoczęcia likwidacji jego agend przez *Interim Treasury Committee for Polish Questions* — ministerstwa: Spraw Wewnętrznych, Spraw Zagranicznych, Obrony Narodowej, Skarbu, Prac Kongresowych, Informacji i Dokumentacji, Pracy i Opieki Społecznej, Przemysłu, Handlu i Żeglugi, Sprawiedliwości, Wyznań Religijnych i Oświecenia publicznego oraz Odbudowy Administracji Publicznej.

2. Prezydent Rzeczypospolitej odwołał 30 IX 1939 r. gen. Felicjana Sławoja Składkowskiego z urzędu prezesa Rady Ministrów i zwolnił go z urzędu ministra spraw wewnętrznych. Analogicznie zwolnił z urzędów: ministra spraw zagranicznych — płk. dypl. Józefa Becka, ministra spraw wojskowych — gen. dyw. Tadeusza Zbigniewa Kasprzyckiego, ministra skarbu — inż. Eugeniusza Kwiatkowskiego, ministra sprawiedliwości —

⁶ MP, nry 218 - 219, 220, 221 - 228, 229 - 231; W. Pobóg-Malinowski, o.c., s. 86.

⁷ MP, nr 271 - 276 z 1939 r., DzURP, nr 3 z 1941 r., poz. 5, nr 5 z 1941 r., poz. 9, nr 4 z 1942 r., poz. 9, nr 6 z 1942 r., poz. 10, 12, nr 7 z 1943 r., poz. 5.

⁸ DzURP, nr 3 z 1941 r., poz. 6.

⁹ DzURP, nr 7, poz. 16.

¹⁰ DzURP, nr 13 z 1940 r., poz. 28, nr 10 z 1942 r., poz. 21.

Witolda Grabowskiego, ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego — prof. dra Wojciecha Świątosławskiego, ministra rolnictwa i reform rolnych — Juliusza Poniatowskiego, ministra przemysłu i handlu — Antoniego Romana, ministra komunikacji — płk. dypl. Juliusza Ulrycha, ministra opieki społecznej — Mariana Zyndrama-Kościalkowskiego, ministra poczt i telegrafów — Emila Kalińskiego, ministra koordynacji gospodarki wojennej — gen. broni K. Sosnkowskiego, ministra propagandy — Michała Grażyńskiego i ministra głównego komisarza cywilnego — Wacława Kostka-Biernackiego¹¹.

Wszystkie mianowania i zwolnienia członków Rady Ministrów w okresie wojny odbywały się w przedstawionej niżej kolejności chronologicznej.

— 30 IX 1939 r. mianowania: gen. dyw. Władysława Sikorskiego — prezesem Rady Ministrów i ministrem spraw wojskowych, prof. dra Stanisława Strońskiego — ministrem i zastępcą prezesa Rady Ministrów, Augusta Zaleskiego — ministrem spraw zagranicznych, płk. Adama Koca — ministrem skarbu¹².

— 2 X 1939 r. mianowanie Jana Stańczyka ministrem opieki społecznej.

— 3 X 1939 r. mianowania: gen. broni Józefa Hallera — ministrem, Aleksandra Ładosia — ministrem¹³.

— 9 X 1939 r. mianowanie ministra skarbu A. Koca ministrem przemysłu i handlu¹⁴.

— 16 X 1939 r. mianowania: prezesa Rady Ministrów i ministra spraw wojskowych gen. dyw. W. Sikorskiego — ministrem sprawiedliwości, gen. broni K. Sosnkowskiego — ministrem, Mariana Seydy — ministrem¹⁵.

— 7 XII 1939 r. mianowanie prof. dra Stanisława Koca ministrem¹⁶.

— 9 XII 1939 r. zwolnienie płk. A. Koca z urzędu ministra skarbu oraz przemysłu i handlu i mianowanie na ten urząd dra Henryka Strasburgera¹⁷.

— 19 VII 1940 r. zwolnienie gen. broni W. Sikorskiego z urzędu ministra sprawiedliwości.

— VII 1940 r. mianowanie ministra M. Seydy ministrem sprawiedliwości.

— 22 VIII 1941 r. zwolnienie A. Zaleskiego z urzędu ministra spraw zagranicznych i powierzenie kierownictwa Ministerstwa Spraw Zagra-

¹¹ MP, nr 218 - 219.

¹² MP, nr 218 - 219.

¹³ MP, nr 220.

¹⁴ MP, nr 221 - 228.

¹⁵ MP, nr 229 - 231.

¹⁶ MP, nr 289 - 292.

¹⁷ MP, nr 271 - 276.

nicznych Edwardowi Raczyńskiemu, zwolnienie dra M. Seydy z urzędu ministra sprawiedliwości.

— 28 VIII 1941 r. zwolnienie prof. dra S. Kota z urzędu ministra spraw wewnętrznych i mianowanie go ministrem.

— 3 IX 1941 r. mianowania: Stanisława Mikołajczyka — ministrem spraw wewnętrznych, Hermana Liebermana — ministrem sprawiedliwości, Karola Popiela — ministrem ¹⁸.

— IX 1941 r. mianowanie ministra K. Popiela kierownikiem Ministerstwa Sprawiedliwości.

— 21 I 1942 r. zwolnienie K. Popiela z urzędu kierownika Ministerstwa Sprawiedliwości i mianowanie go ministrem oraz mianowania: prof. dra Wacława Komarnickiego — ministrem sprawiedliwości, Jana Kwapińskiego — ministrem ¹⁹.

— 6 VI 1942 r. zwolnienie dra H. Strasburgera z urzędu ministra skarbu oraz przemysłu i handlu, mianowanie: ministra Jana Kwapińskiego — ministrem przemysłu i handlu, kierownika Ministerstwa Spraw Zagranicznych E. Raczyńskiego — ministrem ²⁰.

— 13 VII 1942 r. mianowanie dra M. Seydy ministrem prac kongresowych ²¹.

— 15 III 1943 r. zwolnienie prof. dra S. Strońskiego z urzędu ministra informacji i dokumentacji.

— 18 III 1943 r. mianowanie ministra prof. dra S. Kota ministrem informacji i dokumentacji ²².

— 14 VII 1943 r. zwolnienia: S. Mikołajczyka — z urzędu ministra spraw wewnętrznych, E. Raczyńskiego — z urzędu ministra i kierownika Ministerstwa Spraw Zagranicznych, gen. Mariana Kukiela — z urzędu ministra obrony narodowej, dra H. Strasburgera — z urzędu ministra skarbu, prof. dra W. Komarnickiego — z urzędu ministra sprawiedliwości, J. Kwapińskiego — z urzędu ministra przemysłu, handlu i żeglugi, J. Stańczyka — z urzędu ministra pracy i opieki społecznej, dra M. Seydy — z urzędu ministra prac kongresowych, prof. dra S. Kota — z urzędu ministra informacji i dokumentacji, K. Popiela — z urzędu ministra, gen. broni J. Hallera — z urzędu ministra. Mianowania: S. Mikołajczyka — prezesem Rady Ministrów, Władysława Banaczyka — ministrem spraw wewnętrznych, Tadeusza Romera — ministrem spraw zagranicznych, gen. M. Kukiela — ministrem obrony narodowej, dra Ludwika Grosfelda — ministrem skarbu, prof. dra W. Komarnickiego — ministrem sprawiedliwości, J. Kwapińskiego — ministrem przemysłu,

¹⁸ DzURP, nr 5, cz. II; Archiwum Akt Nowych (AAN), Ministerstwo Sprawiedliwości Rządu RP (emigracyjnego) w Londynie (MS emigr.), sygn. 68.

¹⁹ DzURP, nr 2, cz. II; AAN, MS emigr., sygn. 68.

²⁰ DzURP, nr 5, cz. II.

²¹ DzURP, nr 6, cz. II.

²² DzURP, nr 2, cz. II.

handlu i żeglugi, J. Stańczyka — ministrem pracy i opieki społecznej, dra M. Seydy — ministrem prac kongresowych, prof. dra S. Kota — ministrem informacji i dokumentacji, księdza prałata Zygmunta Kaczyńskiego — ministrem wyznań religijnych i oświecenia publicznego, K. Popiela — ministrem, dra H. Strasburgera — ministrem²³.

— 16 VII 1943 r. powierzenie ministrowi J. Kwapińskiemu zastępstwa prezesa Rady Ministrów²⁴.

— 24 XI 1944 r. zwolnienia: S. Mikołajczyka — z urzędu prezesa Rady Ministrów, W. Banaczyka — z urzędu ministra spraw wewnętrznych, T. Romera — z urzędu ministra spraw zagranicznych, gen. dyw. M. Kukieła — z urzędu ministra obrony narodowej, dra L. Grosfelda — z urzędu ministra skarbu, prof. dra W. Komarnickiego — z urzędu ministra sprawiedliwości, J. Kwapińskiego — z urzędu ministra przemysłu, handlu i żeglugi, księdza prałata Z. Kaczyńskiego — z urzędu ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego, J. Stańczyka — z urzędu ministra pracy i opieki społecznej, prof. dra S. Kota — z urzędu ministra informacji i dokumentacji, dra M. Seydy — z urzędu ministra prac kongresowych, K. Popiela — z urzędu ministra odbudowy administracji publicznej, dra H. Strasburgera — z urzędu ministra.

— 29 XI 1944 r. mianowanie Tomasza Arciszewskiego prezesem Rady Ministrów i powierzenie mu kierownictwa Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej, mianowania: Zygmunta Berezowskiego — ministrem spraw wewnętrznych, Adama Tarnowskiego — ministrem spraw zagranicznych, dra Bronisława Kuśnierza — ministrem sprawiedliwości, prof. dra Adama Pragiera — ministrem informacji i dokumentacji, Stanisława Sopickiego — ministrem odbudowy administracji publicznej, powierzenie gen. dyw. M. Kukielowi kierownictwa Ministerstwa Obrony Narodowej, mianowanie J. Kwapińskiego ministrem przemysłu, handlu i żeglugi oraz powierzenie mu kierownictwa Ministerstwa Skarbu, mianowanie prof. dra Władysława Folkierskiego ministrem prac kongresowych oraz powierzenie mu kierownictwa Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego²⁵.

3. Prezydium Rady Ministrów (PRM) nie zostało na emigracji utworzone jako urząd specjalnym aktem normatywnym, najprawdopodobniej uznane zostało za taki mianowanie prezesa Rady Ministrów (30 IX 1939 r.). Nawiasem zresztą warto zaznaczyć, że często właśnie mianowanie ministra rozumiane było jako akt powołujący jednocześnie do życia jego urząd — ministerstwo. W każdym razie już w roku 1939 Monitor Polski zamieszczał wiadomości z PRM, zaś w budżecie na rok 1941²⁶ Prezydium występuje pod osobnym paragrafem.

²³ DzURP, nr 7, cz. II.

²⁴ DzURP, nr 9, cz. II.

²⁵ DzURP, nr 14.

²⁶ DzURP, nr 3 z 1941 r.

Według stanu z 1 XII 1942 r. PRM składało się z: Sekretariatu Prezesa Rady Ministrów oraz Biura Prezydium Rady Ministrów, do którego należały: Sekretariat, radca prawny, Dział Ogólny, Referat Osobowy i Referat Organizacyjny²⁷.

Ścisłe kompetencje PRM jako urzędu nie zostały w dostępnych materiałach źródłowych określone. Ze struktury organizacyjnej Prezydium oraz tendencji, wyrażonych w projekcie dekretu prezydenta Rzeczypospolitej o organizacji rządowej administracji centralnej²⁸ można sądzić, że było ono działem tej administracji, pełniącym rolę koordynatora wspólnych poczynań innych działów, organizującym pracę organów rządu i koncentrującym w swej gestii jego sprawy personalne. Nadto PRM tworzyło biuro prezesa i Rady Ministrów, a także zapewne różnych komisji, powstających przy Radzie.

Do tych ostatnich zaliczyć można np. Komitet Ministrów dla Spraw Kraju, na czele którego stał od 8 XI 1939 r. gen. broni K. Sosnkowski, czy też Komisję, powołaną przy prezesie Rady Ministrów, mającą na celu zebranie i zabezpieczenie materiałów, dotyczących odpowiedzialności za klęskę wrześniową²⁹.

Prezesami Rady Ministrów byli: od 30 IX 1939 r. do swojej śmierci 4 VII 1943 r. gen. broni W. Sikorski, od 14 VII 1943 r. do 24 XI 1944 r. — S. Mikołajczyk, od 29 XI 1944 r. — T. Arciszewski.

IV

1. W pierwszych latach wojny stan faktyczny w zakresie organizacji ministerstw nie odpowiadał stanowi prawnemu. Przedwojenne przepisy o organizacji poszczególnych resortów nie zostały uchylone, a jednocześnie nie znajdowały odbicia w rzeczywistych strukturach urzędów centralnych na emigracji. Ponadto organizacja wewnętrzna ministerstw, budowana dla doraźnych potrzeb i nie unifikowana, tworzyła najróżnorodniejsze formy.

W lecie 1943 r. odbyły się dwie konferencje międzyministerialne w sprawie ujednolicenia statutów ministerstw. Na drugiej z nich, 19 VIII 1943 r., przyjęte zostały za obowiązujące w tej dziedzinie tezy Ministerstwa Odbudowy Administracji Publicznej. Ustalono, że: sekretarze generalni ministerstw są czynnikami fachowym, czuwającym nad sprawnością wszystkich organów ministerstwa; ministerstwa dzielą się na działy (odpowiadające dawnym departamentom), te — na wydziały (ale tylko w

²⁷ AAN, Zbiór akt polskich władz emigracyjnych w Londynie (Zbiór emigr.), sygn. 82.

²⁸ AAN, MS emigr., sygn. 1.

²⁹ M. Kwiatkowski, *Rząd i Rada Narodowa RP*, Londyn 1942, s. 16; W. Półoś-Malinowski, o.c., s. 86.

ministerstwach bardziej rozbudowanych), działy lub wydziały — na referaty, najmniejsze typowe komórki organizacyjne; mogą istnieć referaty samodzielne, hierarchicznie równorzędne pozostałym, ale podległe bezpośrednio ministrom lub sekretarzom generalnym; radcom prawnym przyznaje się równorzędność z kierownikami działów; działy ogólne koncentrują wszystkie sprawy gospodarcze, budżetowe i personalne ³⁰.

2. Początki działania na emigracji Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (MSW) nie rysują się wyraźnie. Brak nie tylko aktu powołującego urząd, ale i mianującego pierwszego kierownika resortu. Po raz pierwszy występuje MSW w budżecie na rok 1941 ³¹. W końcu roku 1941 Ministerstwo składało się z: Sekretariatu Ministra, Kancelarii, Działu Społecznego, Działu Politycznego i Działu Akcji Kontynentalnej ³².

Do roku 1943 struktura Ministerstwa nie uległa zasadniczej zmianie. Składało się ono z: Sekretariatu, Kancelarii Głównej, Działu Społecznego i Działu Politycznego.

Dział Społeczny dzielił się na: Biuro Kierownictwa, Sekretariat, Biuro Szyfrów, Redakcję Materiałów na Kraj, Redakcję Materiałów z Kraju, Dział Akcji Kontynentalnej, Ośrodek Łączności i Komórkę Fotograficzną.

Dział Polityczny składał się z: Działu Ogólnego, Referatu Niemieckiego i Referatu Spraw Narodowościowo-Wyznaniowych ³³.

Do 1 IX 1943 r. istniał przy MSW Fundusz Kultury Narodowej i Szkolnictwa Wyższego, przeniesiony z tą datą do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego ³⁴.

Poważniejsze zmiany w strukturze Ministerstwa zaszły w roku 1944 ³⁵. Na jego ostatnią strukturę składały się: Dział Ogólny, Dział Krajowy, Dział Bezpieczeństwa, Dział Narodowościowy i Dział Prac Kontynentalnych.

Dział Krajowy składał się z: Kierownictwa, Sekretariatu, Biura Szyfrów, Redakcji Materiałów na Kraj, Redakcji Materiałów z Kraju, Ośrodek Techniczny, Pracowni Fotograficznej i Biura dla Spraw Zbrodni Wojennych. Zadaniem Działu było: utrzymywanie łączności z krajem, zbieranie wiadomości o sytuacji w kraju, ich opracowywanie i rozpowszechnianie, sporządzanie informacji i raportów na tematy krajowe, informowanie kraju i inicjowanie lub wspomaganie krajowych akcji propagandowych, udzielanie krajowi pomocy materialnej, głównie przez przesyłanie paczek.

Dział Bezpieczeństwa dzieli się na: Referat Ogólno-Organizacyjny, Referat Bezpieczeństwa, Referat Niemiecki i Referat Sowiecki. Do kom-

³⁰ AAN, MS emigr., sygn. 1.

³¹ DzURP, nr 3 z 1941 r., poz. 6.

³² AAN, Zbiór emigr., sygn. 82.

³³ AAN, Zbiór emigr., sygn. 5.

³⁴ AAN, Zbiór emigr., sygn. 5.

³⁵ AAN, Zbiór emigr., sygn. 6.

petencji Działu należały sprawy organizacyjno-szkoleniowe i personalne powojennych władz bezpieczeństwa i policyjnych, sprawy bezpieczeństwa ogólnego, sprawy stowarzyszeń i związków oraz obywatelstwa.

Dział Narodowościowy pozostał w 1943 r., po zlikwidowaniu podobnego działu w Ministerstwie Informacji i Dokumentacji i połączeniu go z MSW z Referatem Spraw Narodowościowo-Wyznaniowych. Dział ten zajmował się opracowywaniem i realizacją polityki narodowościowej i opiniowaniem obywateli polskich niepolskiej narodowości. Nadto do kompetencji Działu należały sprawy wyznaniowe mniejszości narodowych, utrzymywanie kontaktów z działaczami politycznymi mniejszości narodowych i zajmowanie się ich działalnością.

Dział Prac Kontynentalnych zajmował się tzw. „akcją kontynentalną”, polegającą na utrzymywaniu nieoficjalnych kontaktów z tymi państwami-sojusznikami Niemiec, z którymi Polska nie znajdowała się w stanie wojny³⁶.

W roku 1944 zatrudnionych było w MSW około 130 pracowników. Na czele Ministerstwa stali: do 28 VIII 1941 r. — prof. dr S. Kot, od 3 IX 1941 r. do 14 VII 1943 r. — S. Mikołajczyk, od 14 VII 1943 r. do 24 XI 1944 r. — W. Banaczyk i od 29 XI 1944 r. — Z. Berezowski.

3. Początki emigracyjnego Ministerstwa Spraw Zagranicznych (MSZ) datują się od powołania 30 IX 1939 r. pierwszego ministra. W końcu 1942 r. w skład Ministerstwa wchodziły: sekretarz generalny, Dyrekcja Polityczna oraz Dział Ogólny i Konsularny.

Sekretarzowi generalnemu podlegały: Sekretariat, Protokół Dyplomatyczny i radca prawny.

Dyrekcję Polityczną tworzyły: Referat I (Imperium Brytyjskie, Stany Zjednoczone, sprawy ekonomiczne), Referat II (Niemcy, Dania), Referat III (Rosja, Daleki Wschód, Skandynawia, Kraje Bałtyckie), Referat IV (Watykan, Włochy, Szwajcaria, Hiszpania, Portugalia, Ameryka Południowa), Referat V (organizacje międzynarodowe, sprawy bezpieczeństwa europejskiego, sprawy prasowe), Referat VI (sprawy uchodźcze, ewakuacja).

Dział Ogólny i Konsularny dzieliły się na: Referat I (sprawy personalne i organizacyjne), Referat II (sprawy budżetowe), Referat III (sprawy administracyjno-gospodarcze), Referat IV (kontrola rachunkowości, fundusz specjalny), Referat V (sprawy konsularne, obywatelstwa, paszportowe, wojskowe itp.)³⁷.

Projekt uchwały Rady Ministrów ze stycznia 1944 r. w sprawie statutu MSZ przewidywał m.in.: Gabinet Ministra, Dział Radców Prawnych, Protokół Dyplomatyczny, Dział Polityczno-Ekonomiczny, Dział Konsularny i Dział Ogólny³⁸.

³⁶ W. Póboǳ-Malinowski, o.c., s. 435.

³⁷ AAN, Zbiór emigr., sygn. 82.

³⁸ AAN, MS emigr., sygn. 1.

Mniej więcej na przełomie lat 1943 i 1944 Ministerstwu podlegały następujące placówki dyplomatyczne i konsularne:

- ambasady w Londynie, przy Francuskim Komitecie w Algierze, przy Watykanie, w Czungkingu, w Ankarze, w Waszyngtonie;

- poselstwa w Ottawie, przy rządach czechosłowackim, holenderskim, belgijskim i luksemburskim oraz norweskim w Londynie, przy rządach jugosłowiańskim i greckim w Kairze, w Sztokholmie, w Lizbonie, w Madrycie, w Bernie, w Teheranie, w Bagdadzie, w Kairze, w Addis-Abebie, w Meksyku, w Hawanie, w Rio de Janeiro, w Buenos Aires, w Montevideo, w Bogocie, w Santiago de Chile oraz w Limie;

- konsulaty generalne w Londynie, w Jerozolimie, w Tel-Awiv, w Bombaju, w Pretorii, w Salisbury, w Nairobi, w Montrealu, w Sydney, w Wellington, w Dublinie, w Algierze, w Bejrucie, w Stambule, w Nowym Jorku, w Chicago i w Kurytybie;

- konsulaty w Glasgow, w Capetown, w Blantyre, w Dar-es-Salaam, w Kampala, w Lusaka, w Durban, w Winnipeg, w Brazzaville, w Tananarive, w Pittsburgu, w Detroit i w San Francisco;

- wicekonsulaty w Göteborgu, w Malmö i w Porto Alegre;

- agencje konsularne w Edynburgu, w Johannesburgu i w Sao-Paulo;

- konsulaty honorowe w Manchester, w Dakarze, w Casablance, w Barcelonie i w Zurichu;

- Delegacja przy Lidze Narodów w Genewie;

- Misja Wojskowa w Chinach³⁹.

Do zadań MSZ należało realizowanie polityki zagranicznej rządu, załatwianie spraw wynikających ze stosunków państwa polskiego z państwami obcymi, załatwianie spraw protokółarnych, opiniowanie i załatwianie spraw z zakresu prawa międzynarodowego i umów międzynarodowych oraz wykonywanie czynności konsularnych.

Ministerstwo liczyło w roku 1942 — 51, w roku 1943 — 75, a w roku 1944 — 150 pracowników w centrali i 577 na placówkach⁴⁰. Na czele MSZ stali: od 30 IX 1939 r. do 22 VIII 1941 r. — A. Zaleski, od 22 VIII 1941 r. do 14 III 1943 r. — E. Raczyński, od 14 III 1943 r. do 24 XI 1944 r. — T. Romer i od 29 XI 1944 r. — A. Tarnowski.

4. Jednym z resortów utworzonych już 30 IX 1939 r. było Ministerstwo Spraw Wojskowych (MSWojsk.). Początkowo miało ono raczej charakter sztabu. Po mniej więcej dwóch miesiącach organizacja Ministerstwa przedstawiała się tak, że bezpośrednio ministrowi podlegali: pierwszy i drugi zastępca, generał do szczególnych poruczeń, biskup polowy, szef sądownictwa wojskowego i przewodniczący Wojskowego Trybunału Orzekającego.

³⁹ AAN, Zbiór emigr., sygn. 6.

⁴⁰ ANN, Zbiór emigr., sygn. 5 i 6.

Pierwszemu zastępcy ministra podlegały: Biuro Ogólnoorganizacyjne, Samodzielny Referat Ewakuacji, Wydział Uzupełnień, Wydział Służb, Wydział Gospodarki i Zaopatrzenia, Samodzielny Referat Przemysłu Wojennego i Zaopatrzenia, Wydział Propagandy i Oświaty oraz Komenda Placu Paryż.

Ponadto pierwszemu zastępcy podporządkowane były: Wojskowy Instytut Geograficzny, Wojskowe Biuro Historyczne i Techniczna Inspekcja Uzbrojenia w Coetquidan.

Drugiemu zastępcy ministra podlegały: Gabinet Ministra, Biuro Personalne, Biuro Rejestracyjne i Komenda Kwatery Głównej.

Marynarka wojenna i lotnictwo nie wchodziły w skład MSWojsk. i podlegały bezpośrednio naczelnemu wodzowi⁴¹.

Zgodnie z dekretem prezydenta z 27 V 1942 r. o organizacji naczelnych władz wojskowych w czasie wojny⁴² do zadań ministra spraw wojskowych należało: administrowanie zasobami ludzkimi i materiałowymi w zakresie przewidywanym przez statut MSWojsk., o ile zasoby te nie były w dyspozycji naczelnego wodza; opracowywanie projektów budżetu sił zbrojnych oraz nadzór nad wydatkami wojska; wykonywanie funkcji określonych obowiązującymi przepisami (art. 7 dekretu).

W okresie od czerwca 1940 r. prawie do końca 1942 r. MSWojsk. praktycznie nie działało, zastępowane przez organa naczelnego wodza.

Dekretem prezydenta z 19 XI 1942 r. nazwa MSWojsk. zastąpiona została przez nazwę Ministerstwo Obrony Narodowej (MON). Schemat organizacyjny MON, przedstawiający stan z 1 XII 1942 r.⁴³, wylicza następujące komórki organizacyjne i osoby podległe ministrowi obrony narodowej: Gabinet Ministra, Adiutantura Ministra, Biuro Ministra, Biuro Ogólnoadministracyjne, Szefostwo Administracji Sił Zbrojnych, Biuro Opieki nad Żołnierzem, szef Kierownictwa Marynarki Wojennej, inspektor lotnictwa, biskup polowy, naczelnny prokurator wojskowy, przewodniczący Wojskowego Trybunału Orzekającego, przewodniczący Centralnej Komisji Regulaminowej, przewodniczący Komisji Kontroli Funduszu Obrony Narodowej i delegat do Rady Narodowej.

Nie wiadomo, czy rzeczywista struktura organizacyjna MON ściśle odpowiadała schematowi. Wydaje się, że wymieniani od szefa Kierownictwa Marynarki Wojennej nie wchodzili już w skład Ministerstwa.

Zarządzenie prezydenta z 30 IX 1944 r. o sprawowaniu funkcji naczelnego wodza w razie niemożności sprawowania jej przez niego osobiście,

⁴¹ J. Łunkiewicz, *Naczelne Władze Polskich Sił Zbrojnych na obczyźnie w latach 1939 - 1945*, Bellona, 1957, z. 2 i 3 - 4; „Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej”, t. II, cz. 1, Londyn 1959, s. 16, 17. Tak ten rozdział, jak i rozdział o naczelnych władzach wojskowych, ujęte zostały w artykule w proporcjach odpowiadających całemu opracowaniu. Dane bardziej szczegółowe znaleźć można zwłaszcza w powołanej pracy J. Łunkiewicza.

⁴² DzURP, nr 5, poz. 9.

⁴³ AAN, Zbiór emigr., sygn. 82.

nakładało na ministra obrony narodowej obowiązki wykonywania uprawnień naczelnego wodza w zakresie sądownictwa wojennego oraz w sprawach administracyjnych, mobilizacyjnych i awansowych (§ 4). Dekret z 15 III 1945 r., dotyczący zmian w organizacji naczelnych władz wojskowych, wprowadzał ministra do Komitetu Obrony Państwa⁴⁴.

Funkcje ministrów spraw wojskowych, a później obrony narodowej, pełnili: od 30 IX 1939 r. do swojej śmierci — gen. dyw. a następnie gen. broni W. Sikorski, od 14 VII 1943 r. — gen. dyw. M. Kukiel.

5. Ministerstwo Skarbu (MSkarbu) powstało również w końcu września 1939 r. Już 9 X 1939 r. przeszło ważną reorganizację, ówczesny minister skarbu mianowany został także ministrem przemysłu i handlu, w związku z czym MSkarbu objęło prowadzenie agend nowego ministerstwa. Potwierdzeniem tego stanu rzeczy była następna nominacja — na ministra skarbu oraz przemysłu i handlu. Rozłączenie obu resortów nastąpiło dopiero 29 VI 1942 r., kiedy to ukazał się dekret prezydenta Rzeczypospolitej o wprowadzeniu nazwy ministra przemysłu, handlu i żeglugi. Od tej daty MSkarbu ponownie uzyskało samodzielność⁴⁵.

O organizacji MSkarbu jest stosunkowo mało wiadomości. 1 XII 1942 r. dzieliło się ono na: Sekretariat Osobisty Ministra, Dział Budżetowy, Dział Kredytowy, Dział Polityki Finansowej, Dział Ekonomiczno-Skarbowy, Referat Prawny i Referat Pocztowy⁴⁶. Dwa lata później, w roku 1944, struktura organizacyjna MSkarbu przedstawiała się następująco: Sekretariat Ministra, Dział Budżetowy, Dział Kredytowy, Dział Polityki Finansowej, Dział Ekonomiczno-Skarbowy, Referat Prawny, Referat Likwidacyjny, Centralna Księgowość oraz Kasa i Likwidatura.

Również niewiele można powiedzieć o funkcjach Ministerstwa. Oprócz typowych dla tego resortu (z uwzględnieniem, oczywiście, specyfiki warunków emigracyjnych), było ono centralną kasą państwową. Ponadto, dekretem z 11 X 1941 r.⁴⁷, prezydent przekazał MSkarbu na czas wojny prawa i obowiązki resortu poczt i telegrafów, przejęte zresztą później przez Ministerstwo Przemysłu, Handlu i Żeglugi.

Ministrami skarbu byli: od 30 IX 1939 r. do 9 XII 1939 r. — płk. A. Koc, od 9 XII 1939 r. do 14 VII 1943 r. — dr H. Strasburger (obaż od 9 X 1939 r. do 6 VI 1942 r. również jako ministrowie przemysłu i handlu), od 14 VII 1943 r. do 24 XI 1944 r. — dr L. Grosfeld, od 29 XI 1944 r. — J. Kwapiński.

6. Początki organizacyjne Ministerstwa Prac Kongresowych (MPK) rysują się dość niejasno, tak zresztą jak i wspólne z nimi początki Ministerstwa Informacji i Dokumentacji. Stwierdzenie M. Kwiatkowskiego,

⁴⁴ DzURP, nr 11 z 1943 r., cz. II, nr 3 z 1945 r., poz. 6.

⁴⁵ MP, nry 221 - 228 i 271 - 276 z 1939 r.; DzURP, nr 6 z 1942 r., poz. 10.

⁴⁶ AAN, Zbiór emigr., sygn. 82.

⁴⁷ DzURP, nr 17, poz. 18.

że „Już w Angres rząd polski powołał specjalną komisję, której zadaniem było gromadzenie i opracowywanie wszelkich materiałów potrzebnych do obrony celów, jakie rząd polski pragnie przeprowadzić po zakończeniu wojny”⁴⁸ nie jest zupełnie ścisłe. Centrala Informacji i Dokumentacji miała w swej strukturze Biuro Celów Wojny, a w jego budżecie mieściły się też wydatki M. Seydy, późniejszego ministra prac kongresowych. Działalność Biura rozpoczęła się ponadto już w Paryżu, a nie dopiero w Angres⁴⁹.

Biuro Celów Wojny dzieliło się na: Biuro Polityczne (Grupa Angges i Grupa Paryż) i Biuro Prawne⁵⁰.

Prezydent Rzeczypospolitej wydał 9 VIII 1941 r. dekret o utworzeniu Biura Prac Politycznych, Ekonomicznych i Prawnych. Zostało ono utworzone na czas wyjątkowych okoliczności, wywołanych wojną i poddane kierownictwu ministra (art. 1). Do zakresu działania Biura należało opracowywanie zagadnień politycznych, ekonomicznych i prawnych, wiążących się z przyszłą konferencją pokojową (art. 6). Dekret legalizował jedynie istniejący stan faktyczny, bowiem, czego dowodzi zachowana korespondencja, Biuro istniało i działało pod tą właśnie nazwą co najmniej już od sierpnia 1940 r.⁵¹

Miejsce Biura w strukturze rządu w okresie od sierpnia 1940 r. do sierpnia 1941 r. nie jest zbyt wyraźne. Według M. Kwiatkowskiego „Biuro to podlegało ministrowi dr Seydzie, a po jego ustąpieniu z Rządu zostało przydzielone do Ministerstwa Spraw Zagranicznych, minister Seyda zaś objął w dniu 1 XII 1941 r. jego kierownictwo w charakterze prezesa. Obecnie [w roku 1941], po powrocie Seydy do Rządu, Biuro zostało znów przydzielone jego ministerstwu. Rzeczywistość przedstawiała się znowu nieco inaczej. M. Seyda był, po gen. W. Sikorskim, a do czasu ustąpienia z rządu, ministrem sprawiedliwości i jednocześnie stał na czele Biura. Bezpośrednie kontakty z MSkarbu w sprawach budżetowych zdają się dowodzić samodzielności Biura, a o jego przynależności do MSZ danych w aktach brak”⁵².

W dniu 6 VII 1942 r. prezydent wydał dekret o utworzeniu urzędu ministra prac kongresowych, co pociągnęło za sobą przekształcenie Biura w ministerstwo, zresztą bez zmiany zakresu działania.

Według schematu, przedstawiającego stan na 1 XII 1942 r., MPK

⁴⁸ M. Kwiatkowski, o.c., s. 79.

⁴⁹ AAN, Zbiór emigr., sygn. 12 i 13. AAN, Ministerstwo Informacji i Dokumentacji Rządu RP (emigracyjnego) w Londynie (MID emigr.), sygn. 29.

⁵⁰ AAN, Ministerstwo Prac Kongresowych Rządu RP (emigracyjnego) w Londynie (MPK emigr.), sygn. 4.

⁵¹ AAN, Zbiór emigr., sygn. 4; DzURP nr 5 z 1941 r.

⁵² AAN, MPK emigr., sygn. 4; L. Ha'ss, *Wstęp do zespołu akt Ministerstwa Sprawiedliwości Rządu RP (emigracyjnego) w Londynie*, maszynopis w AAN, s. 1; M. Kwiatkowski, o.c., s. 79, 80.

składało się z: Sekretariatu Generalnego, Działu Politycznego, Działu Ekonomicznego i Działu Prawnego⁵³.

Statut MPK, uchwalony 8 III 1943 r. przez Radę Ministrów, ustalał jego następującą strukturę: Dział Ogólny, Dział Polityczny, Dział Ekonomiczny, Dział Prawny, Dział Statystyczno-Kartograficzny, Biuro Studiów i Publikacji (*Office of Research and Publications*) w Nowym Jorku⁵⁴.

Struktura ta została zmieniona 3 I 1945 r., kiedy to Rada Ministrów uchwaliła ostatni statut MPK, dzielący je na: Dział Ogólny, Dział Polityczny, Dział Ekonomiczny, Dział Prawny, Dział Rewindykacji Kulturalnych, Dział Statystyczno-Kartograficzny oraz Biuro Studiów i Publikacji w Nowym Jorku⁵⁵.

Do działów Politycznego i Ekonomicznego należało opracowywanie polskich celów wojny i pokoju w zakresie politycznym i gospodarczym. Dział Prawny opracowywał stronę prawną zagadnień wchodzących w zakres kompetencji MPK. Do Działu Rewindykacji Kulturalnych należało opracowywanie zagadnień związanych z ustalaniem strat polskiego mienia kulturalnego i polskich rewindykacji kulturalnych. Dział Statystyczno-Kartograficzny opracowywał materiały statystyczno-kartograficzne dla MPK i innych ministerstw. Biuro Studiów i Publikacji w Nowym Jorku informowało Ministerstwo o sprawach amerykańskich i wykonywało opracowania przeznaczone dla Ameryki. Nadto MPK przygotowywało zespoły rzeczoznawców do udziału w układach pokojowych i poprzedzających je pracach.

Dr M. Seyda był ministrem prac kongresowych do 24 XI 1944 r., od 29 XI 1944 r. tekę objął prof. dr W. Folkierski.

7. Jedną z pierwszych konieczności było dla rządu emigracyjnego rozpoczęcie prac propagandowo-informacyjnych. Jak podaje M. Kwiatkowski, „rząd nasz zorganizował oddział informacyjny z chwilą rozpoczęcia swej działalności w Paryżu, powierzając kierownictwo tego odpowiedzialnego urzędu ministrowi drowi Stanisławowi Strońskiemu”.

Na podstawie dostępnych danych trudno dokładnie stwierdzić, jaka była nazwa i struktura tego działu pracy rządowej. Najprawdopodobniej była nim polska Centrala Informacji i Dokumentacji we Francji. Opracowania budżetowe operują już dla okresu sprzed czerwca 1940 r. nazwą Ministerstwa Informacji i Dokumentacji (MID), stosowany jest przy tym podział jego spraw finansowych na związane z Działem Informacji i z Biurem Celów Wojny oraz wymieniani są obok siebie ministrowie Stroński i Seyda. Wynikałoby z tego, że sprawy z zakresu działania późniejszych MID i MPK były wówczas skoncentrowane w gestii jednego urzę-

⁵³ AAN, Zbiór emigr., sygn. 82.

⁵⁴ AAN, MS emigr., sygn. 1.

⁵⁵ AAN, MS emigr., sygn. 1.

du. Z opracowań budżetowych wynika też, że Działowi Informacji podlegała Polska Agencja Fotograficzna i Polskie Radio, że ich działalność była przez ten urząd finansowana, tak jak i prasa i różnego rodzaju wydawnictwa, organizacje i imprezy polskie. Ponadto urząd wydawał własne wydawnictwa periodyczne i nieperiodyczne, udzielał pomocy artystom i pracownikom nauki ⁵⁶.

11 IX 1940 r. wydany został dekret prezydenta o utworzeniu urzędu ministra, a więc i Ministerstwa Informacji i Dokumentacji. Dekret stawiał przed resortem zadanie informowania o sprawach polskich oraz zbieranie i opracowywanie materiałów z tego zakresu (art. 2) oraz podporządkowywał mu na czas trwania wojny Polską Agencję Telegraficzną i Radio Polskie ⁵⁷.

Schemat organizacyjny urzędów centralnych według stanu na 1 XII 1942 r. ⁵⁸ przedstawia na odpowiedniej tabeli następującą organizację MID: Sekretariat Ministra, Wydział Gospodarczo-Osobowy, Dział Informacji, Dział Dokumentacji, Dział Narodowości, statystyka, kartografia, geografia.

Dział Informacji obejmował takie dziedziny pracy, jak: Polska Agencja Telegraficzna, Radio Polskie, nasłuch radiowy, film, fotografia, przekłady, wystawy, muzyka, sztuka, publicystyka, sprawy młodzieżowe, Dziennik Polski, propaganda wśród kobiet.

Do Działu Dokumentacji należały: Archiwum, sprawy niemieckie, sprawy sowieckie, sprawy gospodarczo-ekonomiczne i Sekretariat Dokumentacji.

Ostatnią chyba strukturę MID określa projekt statutu z roku 1943, jak się wydaje uchwalony i obowiązujący ⁵⁹. Według niego MID dzieliło się na: Dział Ogólny, Dział Opracowań, Dział Informacji, Dział Polski, Polską Agencję Telegraficzną, Radio Polskie i Dziennik Polski.

Ponadto przy Ministerstwie działały: Komitet Propagandy Rady Ministrów, Komitet Doradczy Programowy Radia oraz Komitet Odbudowy Radiofonii.

Dział Opracowań przygotowywał i opracowywał materiały propagandowe, wydawnictwa i publikacje. Podlegało mu Biuro Filmowe. Dział Informacji rozpowszechniał wśród obcych informacje o Polsce i sprawach polskich oraz utrzymywał łączność z placówkami Ministerstwa. Podlegały mu wydziały i działy terenowe, Referat Prawno-Polityczny i Wydział Studiów Specjalnych. Dział Polski prowadził obsługę informacyjną kraju i Polaków na obczyźnie. Polska Agencja Telegraficzna zaopatrywała prasę polską i światową w serwis prasowo-telegraficzny o sprawach polskich. Radio Polskie informowało za pomocą radiofonii kraj i świat

⁵⁶ AAN, MID emigr., sygn. 29. Zbiór emigr., sygn. 12 i 13; M. Kwiatkowski, o.c., s. 97.

⁵⁷ DzURP, nr 13, poz. 37.

⁵⁸ AAN, Zbiór emigr., sygn. 82.

⁵⁹ AAN, MS emigr., sygn. 1.

o sprawach polskich. Dziennik Polski był organem informacyjnym dla uchodźstwa polskiego w Wielkiej Brytanii.

Oprócz prowadzenia ożywionej i wielostronnej działalności własnej, MID subwencjonowało też działalność kilkudziesięciu (w roku 1944) instytucji, stowarzyszeń i pism.

W tym samym czasie MID prowadziło na terenie Wielkiej Brytanii placówki w Szkocji, w Bristolu, w Cambridge, w Oksfordzie, w Manchester, w Birmingham, w Plymouth, w Cardiff i w Hull. Ponadto Ministerstwo dysponowało siecią placówek, biur i centrów informacyjnych w Stanach Zjednoczonych (Nowy Jork i Chicago), w Kanadzie (Ottawa, Toronto, Montreal, Quebec, Winnipeg i Vancouver), w Ameryce Południowej (Buenos Aires, Rio de Janeiro, Meksyk), w Chinach, w Australii, w Nowej Zelandii, w Indiach, w Europie (Lizbona, Sztokholm, Watykan, Berno, Stambuł, Madryt), w Afryce (Algier, Nairobi, Johannesburg) i na Bliskim Wschodzie (Jerozolima, Teheran). Również wiele polskich placówek dyplomatycznych, głównie w Ameryce Południowej, prowadziło subwencjonowaną przez MID akcję informacyjną⁶⁰.

W okresie „francuskim” Dział Informacji liczył 57 pracowników. W roku 1942 MID zatrudniało 51 pracowników⁶¹, w roku 1943 we wszystkich działach pracy i agendach — 207, zaś na rok 1944 przewidywano w budżecie zatrudnienie 271 osób. Ministrami informacji i dokumentacji byli: do 15 III 1943 r. — prof. dr S. Stroński, od 18 III 1943 r. do 24 XI 1944 r. — prof. dr S. Kot, od 29 XI 1944 r. — prof. dr A. Pra-gier.

8. 2 X 1939 r. mianowany został minister opieki społecznej, co zapoczątkowało emigracyjną działalność resortu. Używana pierwotnie nazwa Ministerstwo Opieki Społecznej (MOS) została dekretem prezydenta z 11 IX 1940 r. zastąpiona nazwą Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej (MPOS).

Najwcześniejsza znana struktura Ministerstwa pochodzi z grudnia 1942 r.⁶² Według schematu (niezbyt czytelnego co do kolejności występowania poszczególnych komórek) dzieliło się ono wówczas na: Sekretariat Ministra; Wydział Ogólny; Wydział Pomocy i Opieki Społecznej: Referat Rosyjski i Bliskiego Wschodu, Referat Francuski i Portugalski, Referat Wysyłki Paczek, Referat Inwalidzki; Wydział Pracy: Referat Ochrony Pracy, Referat Pośrednictwa Pracy; Wydział Rekonstrukcji Socjalnej: Referat Ogólny, Referat Opieki Społecznej, Referat Informacji; Wydział Zdrowia: Referat Ogólny i Referat Opieki nad Matką i Dzieckiem.

W styczniu 1943 r. MPOS przedstawiło Radzie Ministrów projekt nowego statutu⁶³ (nie wiadomo czy uchwalony), który przewidywał w

⁶⁰ AAN, Zbiór emigr., sygn. 6.

⁶¹ AAN, Zbiór emigr., sygn. 3.

⁶² AAN, Zbiór emigr., sygn. 82.

⁶³ AAN, Zbiór emigr., sygn. 1.

Ministerstwie następujące komórki organizacyjne: Sekretariat Ministra, Dział Ogólny, Dział Prawny i Zagraniczny, Dział Pracy, Dział Ochrony Pracy i Ubezpieczeń Społecznych, Dział Opieki Społecznej, Dział Zdrowia Publicznego i Dział Rekonstrukcji Socjalnej.

Późniejsze struktury MPOS nie można już, z braku danych, dokładnie określić. Jedynie na podstawie rozdzielników pism można próbować rekonstruować jego organizację w latach 1943 - 1945.

W październiku 1943 r. występowały w MPOS: Dział Opieki, Dział Pracy, Dział Rekonstrukcji Socjalnej, Dział Zdrowia, Dział Inwalidzki i Referat Prawny.

W roku 1944 MPOS dzieliło się na: Dział Ogólny, Dział Opieki, Dział Prawny, Dział Rekonstrukcji Socjalnej, Dział Zdrowia oraz Dział Inwalidzki.

W maju 1945 r. ostatnia już chyba organizacja Ministerstwa przedstawiała się następująco: Dział Ogólny, Dział Niemiecki, Dział Pracy, Dział Opieki nad Zwolnionymi z Polskich Sił Zbrojnych, Dział Ubezpieczeń Społecznych, Dział Zdrowia. Trudno stwierdzić, czy dział Opieki oraz Rekonstrukcji Socjalnej zostały tylko pominięte w rozdzielnikach, czy też były już wówczas zlikwidowane.

MPOS spełniało, jak wynika z jego akt i z projektu statutu z roku 1943, różnorodne zadania. Najpoważniejszym z nich było organizowanie i udzielanie wszelkiego rodzaju pomocy — głównie żywnościowej, odzieżowej, finansowej i w formie opieki ogólnej — Polakom poza krajem, w tym szczególnie w Związku Radzieckim. Osobnym działem pracy Ministerstwa była opieka nad zwolnionymi z polskich sił zbrojnych oraz nad Polakami na terenie Niemiec po zakończeniu działań wojennych. Zadania te spełniały, zorganizowane w krajach i ośrodkach o większym skupieniu Polaków, delegatury Ministerstwa, obozy dla uchodźców oraz polskie placówki zagraniczne. Dalej MPOS zajmowało się sprawami zdrowia i zatrudnienia Polaków poza krajem i ich szkolenia zawodowego oraz, jak każde z ministerstw emigracyjnych, planowało i przygotowywało na okres powojenny odbudowę i organizację instytucji i prac ze swojego zakresu działania.

MPOS miało w roku 1942 — 34, a w roku 1943 — 49 pracowników. Na rok 1944 planowano ich 71⁶⁴. Na czele Ministerstwa stali: od 2 X 1939 r. do 24 XI 1944 r. — J. Stańczyk, od 29 XI 1944 r. — T. Arciszewski.

9. Ministerstwo Przemysłu i Handlu powstało w październiku 1939 r. Ministrem przemysłu i handlu został mianowany minister skarbu i to drugie ministerstwo miało prowadzić agendy obu resortów. Niedługo sprawy poszły jeszcze dalej, w grudniu 1939 r. nastąpiło utworzenie jednego Ministerstwa Skarbu oraz Przemysłu i Handlu. Dopiero 29 VI

⁶⁴ AAN, Zbiór emigr., sygn. 5.

1942 r. ukazał się dekret prezydenta, powołujący do życia samodzielne Ministerstwo Przemysłu, Handlu i Żeglugi (MPHŻ).

Pierwsza określona struktura MPHŻ pochodzi z końca 1942 r.⁶⁵ Ministerstwo dzieliło się wówczas na: Sekretariat Generalny, Dział Przemysłowy, Dział Ekonomiczny, Dział Spraw Morskich, Dział Rolnictwa i Apropowizacji i Referat Planu Gospodarczego.

Dział Przemysłowy składał się z: Referatu Przemysłu i Rzemiosła oraz Odbudowy Kraju, Referatu Przejścia i Uruchomienia Przedsiębiorstw, Referatu Górnictwa, Referatu Odbudowy Osiedli, Referatu Gospodarki Energetycznej i Komunikacji, Referatu Mobilizacji i Szkolenia Sił Technicznych.

Na Dział Ekonomiczny składały się: Referat Obrotów Międzynarodowych, Referat Sytuacji Gospodarczej Kraju, Referat Sytuacji Gospodarczej w Niemczech, Referat Sytuacji Gospodarczej w Europie poza Niemcami, Sekretariat do spraw Komisji Leith-Ross'a (Międzysojuszniczej Komisji Zaopatrzenia w Londynie).

W skład Działu Morskiego wchodziły: delegat w Międzysojuszniczej Komisji Transportów Morskich, Inspektorat Załogowy, Referat Techniczny i Załogowy, Referat Budżetowy i Administracyjny, Inspektorat Bezpieczeństwa Statków, Referat Prasowo-Propagandowy, Sekretariat Rady Morskiej.

Wreszcie Dział Rolnictwa i Apropowizacji składał się z: Referatu Spraw Rolnych (Międzynarodowych), Referatu Ekonomicznego i Referatu Apropowizacyjnego.

Dane o dalszych zmianach struktury MPHŻ są już niepełne i niepewne.

Na przełomie lat 1942 i 1943 na miejsce Sekretariatu Generalnego występuje Gabinet Ministra oraz przekształcona z odpowiedniego referatu Komisja Planu Gospodarczego⁶⁶.

Rok później Ministerstwo składało się z: Działu Ogólnego, Działu Przemysłowego, Działu Ekonomicznego i Obrotu, Działu Morskiego, Działu Rolnictwa i Reform Rolnych, Działu Apropowizacji, Działu Komunikacji i Łączności, Działu Budownictwa i Robót Publicznych oraz Komisji Planu Gospodarczego⁶⁷.

W roku 1944 w skład MPHŻ wchodziły: Dział Ogólny, Dział Przemysłowy, Dział Ekonomiczno-Handlowy, Dział Spraw Morskich, Dział Rolny, Dział Apropowizacji, Dział Komunikacji, Wydział Lotniczy, Dział Budownictwa i Robót Publicznych, Dział Polityki Gospodarczej i Planowania, Komisja Planu Gospodarczego⁶⁸. W pewnym okresie w Minis-

⁶⁵ AAN, Zbiór emigr., sygn. 82.

⁶⁶ AAN, Zbiór emigr., sygn. 4.

⁶⁷ AAN, Zbiór emigr., sygn. 6.

⁶⁸ AAN, Ministerstwo Przemysłu, Handlu i Żeglugi Rządu RP (emigracyjnego) w Londynie (MPHŻ emigr.), sygn. 1114.

terstwie funkcjonowało Biuro Zaopatrzenia Kraju, zaś przy nim — szereg organów kolegialnych.

W październiku 1939 r. utworzony został Komitet Transportowy, jako organ pomocniczy, opiniodawczy i doradczy w zakresie eksploatacji polskiej floty handlowej i rybołówstwa morskiego. Komitet został zlikwidowany 25 IX 1942 r., zaś funkcje jego przejął utworzony wówczas Dział Morski. W październiku 1941 r. utworzona została Rada Morska przy Ministerstwie Skarbu oraz Przemysłu i Handlu, zastąpiona 18 II 1943 r. przez Radę Morską. Do zakresu działania tej ostatniej należało planowanie powojennej gospodarki morskiej i przygotowywanie odpowiednich materiałów na konferencję pokojową. W roku 1942 przy Dziale Morskim powstała Morska Komisja Wydawnicza z zadaniem przygotowywania i wydawania opracowań z zakresu wiedzy morskiej ⁶⁹.

W lutym 1943 r. powołane zostały przy MPHŻ Tymczasowa Komisja Egzaminów Mistrzowskich i Tymczasowa Komisja Egzaminów Czeladniczych dla rzemieślników polskich ⁷⁰.

Rozporządzeniem Rady Ministrów z 17 X 1944 r. utworzona została Rada Motoryzacyjna. Był to tymczasowy organ doradczy, opiniodawczy i wnioskodawczy ministra komunikacji, działający przejściowo przy ministrze przemysłu, handlu i żeglugi. Do zadań Rady należało opracowanie planu motoryzacji kraju i opiniowanie zagadnień motoryzacyjnych w związku z pracami kongresowymi ⁷¹.

W dużych i poważnych zadaniach MPHŻ znaczną rolę odgrywało, obok kierowania polską flotą handlową, planowanie i przygotowanie powojennej odbudowy życia gospodarczego Polski. Dział Przemysłowy zajmował się sprawami górnictwa, przemysłu, energetyki, rzemiosła i samorządu gospodarczego. Do Działu Ekonomiczno-Handlowego należały problemy handlu wewnętrznego i zagranicznego, miejsca Polski w gospodarce światowej oraz powojennego zaopatrzenia kraju. Dział Spraw Morskich załatwiał sprawy floty handlowej, portów, rybołówstwa, szkolnictwa morskiego, prawa morskiego i badań morskich. Kompetencje Działu Rolnego obejmowały produkcję rolną, hodowlę, oświatę i samorząd rolniczy, gospodarke i administrację leśną oraz przebudowę ustroju rolnego. Do Działu Aprowizacyjnego należały kwestie związane z polityką aprowizacyjną oraz zaopatrzeniem ludności. Dział Komunikacji (wraz z Wydziałem Lotniczym) zajmował się polityką komunikacyjną, sprawami przedsiębiorstw komunikacyjnych, łączności i jej przedsiębiorstw, lotnictwa, komunikacji lotniczej, przemysłu, szkolenia i sportu lotniczego. Do Działu Budownictwa i Robót Publicznych należało planowanie regionalne i urbanistyczne, budownictwo i odbudowa. Opracowa-

⁶⁹ MP, nr 232 - 244 z 1939 r.; DzURP, nr 7 z 1941 r., cz. II, nr 8 z 1942 r., cz. II, nr 2 z 1943 r., cz. II.

⁷⁰ DzURP, nr 1, poz. 2 i 3.

⁷¹ DzURP, nr 14, poz. 27.

niem polityki gospodarczej i planów gospodarczych zajmowały się: Dział Polityki Gospodarczej i Planowania oraz Komisja Planu Gospodarczego.

MPHŻ załatwiała sprawy z zakresu czynności resortów rolnictwa i reform rolnych, komunikacji, łączności oraz budownictwa i robót publicznych tymczasowo, do czasu powołania odpowiednich ministerstw. Tymczasowe przekazanie ministrowi przemysłu, handlu i żeglugi praw i obowiązków ministra poczt i telegrafów nastąpiło na podstawie dekretu prezydenta z 15 III 1944 r., uprzednio należały one do ministra skarbu⁷².

MPHŻ zatrudniało w roku 1942 — 36, w roku 1943 — 80, a w roku 1944 miało zatrudnić 185 pracowników⁷³. Ministerstwem kierowali: od 9 X 1939 r. do 9 XII 1939 r. — płk. A. Koc, od 9 XII 1939 r. do 6 VI 1942 r. — dr H. Strasburger (oba byli jednocześnie ministrami skarbu), od 6 VI 1942 r. — J. Kwapiński.

10. Ministerstwo Sprawiedliwości (MS) zostało powołane do życia 16 X 1939 r.

Rada Ministrów podjęła 28 VIII 1940 r. uchwałę w sprawie tymczasowej organizacji MS, stwierdzając, że do zakresu działania Ministerstwa należy: wykonywanie czynności zleconych ustawowo, fachowa piecza nad projektami ustawodawczymi i rozporządzeniami, wydawanie Dziennika Ustaw, ewidencja aktów prawnych władz okupacyjnych, przygotowywanie projektów dekretów, wydawanie opinii prawnych w zakresie działania Prokuratury Generalnej i na żądanie władz oraz utrzymywanie łączności z prawnikami zagranicznymi⁷⁴. Uchwała nie określała struktury organizacyjnej Ministerstwa.

W pierwszym kwartale 1942 r. Rada Ministrów uchwaliła statut Ministerstwa, przewidujący w nim: Sekretariat Ministra, Dział Administracyjny (któremu podlegała Redakcja Dziennika Ustaw), Dział Ustawodawczy i Komisję Prac Ustawodawczych⁷⁵.

21 X 1942 r. utworzony został w MS Referat Karno-Sądowy⁷⁶.

Ostatni już chyba statut Ministerstwa uchwaliła Rada Ministrów 15 X 1943 r. Zgodnie z tym statutem MS dzieło się na: Dział Ogólny, Dział Ustawodawczy, Dział Organizacji Wymiaru Sprawiedliwości, Dział Karno-Sądowy i Referat Opiniodawczy.

Dział Ogólny opracowywał projekty ustawodawcze, troszczył się o stronę formalno-prawną aktów ustawodawczych i zarządzeń, współpracował z Komisją Prac Ustawodawczych oraz wydawał Dziennik Ustaw. Dział Organizacji Wymiaru Sprawiedliwości przygotowywał przejęcie wymiaru sprawiedliwości w Polsce i na terenach okupowanych oraz plany organizacji sądów i prokuratur, prowadził ewidencję i szkolenie

⁷² AAN, MS emigr., sygn. 1; DzURP, nr 4 z 1944 r., poz. 7.

⁷³ AAN, Zbiór emigr., sygn. 5.

⁷⁴ AAN, MS emigr., sygn. 1.

⁷⁵ AAN, MS emigr., sygn. 68.

⁷⁶ AAN, MS emigr., sygn. 68.

kadr prawniczych. Dział Karno-Sądowy załatwiał sprawy związane z wykonywaniem przez ministra sprawiedliwości funkcji naczelnego prokuratora, zbierał i zabezpieczał dowody przestępstw pospoliczych, załatwiał sprawy komisji badawczych i sądów morskich, ułaskawień i rejestru skazanych. Referat Opiniodawczy wydawał opinie prawne ⁷⁷.

Przy MS istniała Komisja Prac Ustawodawczych. Jak głosił ostatni regulamin Komisji z 23 II 1943 r. ⁷⁸, do jej zadań należało opiniowanie projektów prawodawczych, wniesionych przez ministra sprawiedliwości i opracowywanie wnoszonych przez niego materii prawodawczych (§ 1). W skład Komisji wchodził przedstawiciel nauki i praktyki prawa, powoływani przez ministra sprawiedliwości, który też był jej przewodniczącym (§ 2 i 3). Komisja tworzyła następujące sekcje: I Prawa politycznego, II Ustroju sądownictwa, III Prawa i postępowania cywilnego, IV Prawa handlowego i morskiego, V Prawa i postępowania karnego oraz więziennictwa, VI Techniki ustawodawczej (§ 4).

Ministerstwu podlegały: Komisja Badawcza w Jerozolimie z Delegaturą w Stambule i Komisja Badawcza w Teheranie ⁷⁹.

MS zatrudniało w roku 1941 — 3, w roku 1942 — 7, w roku 1943 — 11 pracowników, zaś na rok 1944 planowało zatrudnienie 27 ⁸⁰. Na czele Ministerstwa stali: od 6 X 1939 r. do 19 III 1940 r. — gen. W. Sikorski, do 22 VII 1941 r. — dr M. Seyda, od 3 IX 1941 r. do 25 X 1941 r. (do swojej śmierci) dr H. Lieberman, do 21 I 1942 r. — K. Popiel, od 31 I 1942 r. do 24 XI 1944 r. — prof. dr W. Komarnicki, od 29 XI 1944 r. — dr B. Kuśnierz.

11. Wprawdzie 20 XII 1939 r. opublikowane zostało w Monitorze Polskim zarządzenie ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego, podpisane przez gen. W. Sikorskiego, ale dopiero 1 V 1941 r. ukazał się dekret prezydenta Rzeczypospolitej o utworzeniu Urzędu Oświaty i Spraw Szkolnych ⁸¹.

Urząd utworzony został na czas trwania wyjątkowych okoliczności wywołanych wojną i poddany kierownictwu ministra (art. 1). Do zakresu działania Urzędu należały: opieka nad wychowaniem i kształceniem młodzieży na emigracji w zakresie szkoły powszechnej i średniej, współudział w nauczaniu żołnierzy, ewidencja nauczycieli i opieka nad nimi, opieka nad wydawnictwami szkolnymi oraz planowanie spraw szkolnictwa na okres powojenny (art. 2). Minister, kierujący Urzędem, miał uprawnienia ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego oraz podległych mu władz szkolnych (art. 3).

Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWROP)

⁷⁷ ANN, MS emigr., sygn. 68.

⁷⁸ AAN, MS emigr., sygn. 68.

⁷⁹ AAN, MS emigr., sygn. 68.

⁸⁰ AAN, MS emigr., sygn. 68; AAN, Zbiór emigr., sygn. 5.

⁸¹ DzURP, nr 3, poz. 5.

utworzone zostało 14 VIII 1943 r. przez mianowanie ministra. Tydzień później, 21 VIII, wydane zostało rozporządzenie Rady Ministrów o ustaniu mocy obowiązującej dekretu prezydenta z 1 V 1941 r.⁸²

Według schematu z 1 XII 1940 r.⁸³, struktura Urzędu Oświaty i Spraw Szkolnych przedstawiała się następująco:

Wydział Ogólny: Sekretariat, Referat Budżetowy, Referat Wydawniczy, Referat Administracyjny, Referat Szkół Zawodowych — Podreferat Szkolenia Handlowego, Podreferat Szkolenia Techniczno-Rzemieślniczego, Podreferat Szkolenia Rolniczego.

Wydział Szkolnictwa: Referat Szkolnictwa w Wielkiej Brytanii, Referat Szkolnictwa poza Wielką Brytanią, Referat Studiów i Prac Krajowych (Szkolnictwo Średnie), Referat Studiów i Prac Krajowych (Szkolnictwo Powszechne).

Statut MWROP, zatwierdzony 24 IX 1943 r. przez Radę Ministrów, tak określał strukturę Ministerstwa:

Wydział Ogólny: Sekretariat Ministra, Kancelaria, Dział Budżetowo-Rachunkowy, Dział Organizacyjno-Prawny, Dział Wydawniczy, Referat Wychowania, Referat Oświaty Pozaszkolnej, Referat Studiów, Referat Międzynarodowej Współpracy Oświatowej;

Wydział Szkolnictwa Ogólnokształcącego: Referat Szkół Powszechnych i Przedszkoli, Referat Szkół Średnich Ogólnokształcących, Referat Oświaty Polskiej poza Wielką Brytanią, Dział Organizacji Szkolnictwa w Polsce;

Wydział Szkolnictwa Zawodowego: Dział Szkół Technicznych, Dział Szkół Handlowych, Administracyjnych i Gospodarczych, Referat Szkół Rolniczo-Leśnych;

Wydział Nauki i Sztuki: Dział Nauki i Szkół Wyższych na Obczyźnie, Referat Międzynarodowej Współpracy Intelktualnej, Fundusz Kultury Narodowej;

Wydział Wyznań Religijnych.

W roku 1944 MWROP proponowało utworzenie Rady Wychowania, jako organu opiniodawczego ministra.

Ministerstwo studiowało problemy oświaty i wychowania, opracowywało programy i podręczniki, organizowało i nadzorowało szkoły i przedszkola, kształciło nauczycieli, planowało i przygotowywało powojenną odbudowę szkolnictwa wszystkich szczebli i typów oraz nauki, opiekowało się studiami Polaków na emigracji, utrzymywało odpowiednie kontakty międzynarodowe, popierało pracowników nauki i kultury, załatwiała sprawy wyznaniowe. Minister mógł mianować swoich delegatów o uprawnieniach kuratorów okręgów szkolnych⁸⁴.

Personel Ministerstwa składał się w roku 1942 z 11 osób, w roku

⁸² DzURP, nr 7, poz. 18.

⁸³ AAN, Zbiór emigr., sygn. 82.

⁸⁴ AAN, MS emigr., sygn. 1.

1943 powiększył się do 26, a na rok 1944 przewidywano jego dalsze powiększenie do 52 osób⁸⁵. Na czele Urzędu Oświaty i Spraw Szkolnych stał gen. J. Haller. Ministrami wyznań religijnych i oświecenia publicznego byli: od 14 VII 1943 r. do 24 XI 1944 r. — ksiądz prałat Z. Kaczyński, po 29 XI 1944 r. — prof. dr W. Folkierski.

12. Dekretem prezydenta Rzeczypospolitej z 6 V 1942 r. utworzone zostało na czas wojny i poddane kierownictwu ministra Biuro Prac Administracyjnych. Do zadań Biura należeć miało opracowywanie organizacji i trybu urzędowania władz i urzędów oraz pragmatyki służbowej i norm kwalifikacyjnych pracowników publicznych; rejestracja tych pracowników na emigracji oraz opracowanie planów działalności poszczególnych działów administracji na okres obejmowania jej przez władze polskie po wojnie. Powołanie ministerstwa Odbudowy Administracji Publicznej (MOAP) nastąpiło 24 VII 1943 r., na mocy dekretu prezydenta o utworzeniu urzędu ministra. Dekret określał zadania MOAP w sposób zbliżony do zadań Biura.

Struktura Biura pod koniec 1942 r. była prosta. Tworzyły ją: Sekretariat Ministra, Kierownictwo Biura, Referat Ogólny, Referat Wyszkożenia, Referat Ewidencji Pracowników Publicznych, Referat Organizacyjno-Administracyjny⁸⁶.

Rada Ministrów uchwaliła 24 IX 1943 r. statut organizacyjny MOAP, który podzielił je na: Referat Ogólny, Dział Administracji Rządowej, Dział Samorządu, Dział Odbudowy Personalnej Administracji Publicznej i Dział Administracji Okupacyjnej. Przy MOAP działał, pod przewodnictwem ministra, Międzyministerialny Komitet Koordynacyjny do spraw Okupacji.

Zadania Ministerstwa zostały z czasem rozszerzone o szkolenie kadr dla administracji publicznej i problematykę, związaną z planowaną okupacją przez Polskę terenów niemieckich⁸⁷.

Stan zatrudnienia w Ministerstwie utrzymywał się mniej więcej na poziomie stanu w Ministerstwie Sprawiedliwości. Na czele restortu stali: do 24 XI 1944 r. — K. Popiel, zaś od 29 XI 1944 r. — S. Sopicki.

13. Minister — Delegat rządu do spraw polskich na Wschodzie powołany został dekretem prezydenta z 24 VII 1943 r. Był on przedstawicielem rządu na terenie Wschodu (art. 1), jego rzeczowy i terytorialny zakres działania określić miała instrukcja wydana przez Radę Ministrów.

Na podstawie dostępnych źródeł trudno stwierdzić, czy minister stworzył osobny resort wraz z odpowiednim aparatem. Funkcję ministra — delegata rządu pełnił H. Strasburger.

⁸⁵ AAN, Zbiór emigr., sygn. 5; M. Kwiatkowski, o.c., s. 99.

⁸⁶ AAN, Zbiór emigr., sygn. 82.

⁸⁷ AAN, MS emigr., sygn. 1.

V

Prezydent Rzeczypospolitej wydał 2 XI 1939 r. zarządzenie rozwiązujące Sejm i Senat. 1 XII 1939 r. ukazało się zarządzenie prezydenta o wyborach do Sejmu i Senatu, zgodnie z którym miały się one odbyć w przedostatnią (do Sejmu) i ostatnią (do Senatu) niedzielę sześćdziesięciu dni liczonych od chwili ustania działania siły wyższej, uniemożliwiającej przeprowadzenie wyborów. Wybory miały się odbyć według innej, niż obowiązująca przed wojną, ordynacji wyborczej ⁸⁸.

Dekretem prezydenta z 9 XII 1939 r. powołana została Rada Narodowa ⁸⁹, mająca być organem doradczym prezydenta na czas wojny. Zadaniem Rady było wydawanie opinii we wszystkich sprawach, wniesionych przez rząd na jej sesje, głównie zaś w sprawach budżetowych. Opinie te mogła wyrażać w postaci wniosków dotyczących potrzeby wydania odpowiednich dekretów i rozporządzeń. Mogła również, na wniosek rządu jak i z własnej inicjatywy, opracowywać zagadnienia przyszłego ustroju państwa, zwłaszcza zaś ordynacji wyborczej do izb ustawodawczych. Rada miała liczyć od 12 do 24 członków, mianowanych przez prezydenta na wniosek prezesa Rady Ministrów. Siedzibą Rady była zasadniczo siedziba rządu. Członkowie Rady wybierali przewodniczącego, dwóch wiceprzewodniczących i sekretarza. Regulamin Rady podlegał zatwierdzeniu przez prezydenta. Uchwały wymagały zwykłej większości głosów przy 2/3 obecnych. Członkowie Rady składali przyrzeczenie na ręce prezydenta. Członkami tymi nie mogli być urzędnicy i wojskowi w służbie czynnej. Prezydent mógł w każdym czasie, na wniosek prezesa Rady Ministrów, rozwiązać Radę Narodową umotywowanym zarządzeniem. Jednocześnie nastąpiło mianowanie 16 członków Rady, później miały miejsce mianowania indywidualne. 21 XII 1939 r. ukazał się kolejny dekret prezydenta, zmieniającej nazwę Rady na Rada Naroda Rzeczypospolitej Polskiej ⁹⁰.

Na drugim posiedzeniu Rady, 2 II 1940 r., obradowano nad projektem jej regulaminu, na czwartym, 7 II 1940 r., powołane zostały komisje: Gospodarczo-Budżetowa, Wojskowa, Spraw Zagranicznych i Prawno-Konstytucyjna ⁹¹.

Regulamin Rady Narodowej RP został zatwierdzony przez prezydenta zarządzeniem z 21 II 1940 r. ⁹² Regulamin ustalał między innymi co następuje: organami Rady są przewodniczący, wiceprzewodniczący, sekretarz, Prezydium, komisje i Sąd Honorowy (art. 5); przewodniczący

⁸⁸ MP, nr 245 - 251 i 263 - 270.

⁸⁹ MP, nr 289 - 292; DzURP, nr 104, poz. 1008.

⁹⁰ MP, nr 289 - 292; DzURP, nr 105, poz. 1009.

⁹¹ MP, nr 34 - 43.

⁹² MP, nr 44 - 50.

strzeże godności Rady i przestrzegania przez nią praw i obowiązków, przewodniczy obradom Rady i Prezydium oraz czuwa nad ich przebiegiem, przyjmuje i zwalnia funkcjonariuszy (art. 6); przewodniczący wybierany jest bezwzględną większością głosów (art. 9), zastępuje go jeden z wiceprzewodniczących (art. 10); sekretarz prowadzi protokół, listę mówców i liczy głosy (art. 12); Prezydium Rady składa się z przewodniczącego, trzech wiceprzewodniczących i sekretarza (art. 14), ustala ono terminy, porządek i technikę obrad (art. 15); komisje są stałymi lub niestałymi organami Rady, powołanymi do rozważania spraw przekazanych przez Radę (art. 17 i 18); członkowie Rady obowiązani są do brania udziału w jej posiedzeniach i pracach komisji (art. 23); przedmiotem obrad są sprawy, zlecone Radzie na podstawie dekretu prezydenta z 29 XII 1939 r., wnioski i zapytania członków Rady i sprawy przewidziane regulaminem (art. 30); posiedzenia zwołuje przewodniczący, zawiadamiając o tym prezydenta, prezesa Rady Ministrów i prezesa Najwyższej Izby Kontroli (art. 38); posiedzenia mogą być jawne lub zamknięte (art. 40); projekty dekretów i rozporządzeń rozpatruje Rada w dwóch czytaniach (art. 44), z których pierwsze polega na odesłaniu ich do Komisji (art. 45); głosowanie jest jawne (art. 75); Sąd Honorowy orzeka w sprawach o czyny nie licujące z honorem i godnością członka Rady i sprzeczne z przyrzeczeniem, złożonym prezydentowi (art. 93).

Aktów prawnych, dotyczących Rady Narodowej RP — jej regulaminu, składu itp., ukazało się wiele, wyliczyć warto tylko ważniejsze: dekret prezydenta z 26 I 1940 r. o wydatkach, związanych ze sprawowaniem funkcji członków Rady; zarządzenie prezydenta z 3 IX 1941 r. o rozwiązaniu Rady Narodowej RP z tym samym dniem oraz powołanie przez prezydenta 3 II 1942 r. nowego składu Rady (31 członków, zgodnie z wcześniejszymi poprawkami); dekret prezydenta z 6 III 1945 r. o zmianie dekretu z 29 XII 1939 r. (Rada może liczyć od 25 do 40 członków, jej uchwały zapadają zwykłą większością głosów przy udziale więcej niż połowy członków); zarządzenie prezydenta o rozwiązaniu Rady Narodowej RP z dniem 21 III 1945 r.⁹³

VI

We wrześniu 1939 r. ambasador RP w Paryżu, Juliusz Łukasiewicz, powierzył gen. dyw. W. Sikorskiemu dowództwo armii polskiej we Francji⁹⁴.

7 XI 1939 r. prezydent Rzeczypospolitej wystosował pismo do marszałka Polski E. Śmigłego-Rydza, zwalniające go ze stanowiska naczeln-

⁹³ DzURP, nr 2 z 1941 r., poz. 3, nr 5 z 1941 r., cz. II, nr 2 z 1942 r., cz. II, nr 2 z 1945 r., poz. 3, cz. II.

⁹⁴ M. Pobóg-Malinowski, o.c., s. 80, 81; M. Turlejska, o.c., s. 148.

nego wodza i generalnego inspektora sił zbrojnych. Tego samego dnia nastąpiło mianowanie naczelnym wodzem i generalnym inspektorem sił zbrojnych gen. dyw. W. Sikorskiego ⁹⁵.

Prezydent wydał 27 V 1942 r. dekret o organizacji naczelnych władz wojskowych w czasie wojny ⁹⁶. Dekret głosił, że: zwierzchnictwo nad siłami zbrojnymi sprawuje prezydent przez naczelnego wodza i ministra spraw wojskowych (art. 1); zadaniem rządu jest uruchamianie wszystkich sił do obrony państwa, dostarczanie środków do jej realizacji, określanie celów wojny i podejmowanie uchwał dotyczących jej prowadzenia (art. 3); naczelny wódz dowodzi siłami zbrojnymi i kieruje całokształtem operacji wojennych, służy mu prawo stawiania rządowi wniosków w sprawach wojska i wojny oraz branie udziału w posiedzeniach Rady Ministrów (art. 4 - 6); obowiązki i uprawnienia ministra spraw wojskowych (art. 7) zostały omówione poprzednio.

Po śmierci gen. W. Sikorskiego nastąpiło mianowanie naczelnym wodzem sił zbrojnych gen. broni K. Sosnkowskiego.

30 IX 1944 r. ukazało się zarządzenie prezydenta o sprawowaniu funkcji naczelnego wodza w razie niemożliwości sprawowania ich przez niego osobiście ⁹⁷. Zgodnie z zarządzeniem: naczelny wódz obejmuje obowiązki z chwilą rozpoczęcia czynności w siedzibie prezydenta i rządu (§ 1); do tego czasu prezydent sprawuje w czasie wojny funkcje sprawowane normalnie tylko w czasie pokoju, stosuje prawo łaski, nadaje odznaczenia, mianuje (§ 1); minister obrony narodowej wykonuje uprawnienia naczelnego wodza w zakresie sądownictwa, załatwia sprawy administracyjne, mobilizacyjne i awansowe (§ 4); szef Sztabu Naczelnego Wodza zastępuje go w zakresie dowodzenia ogólnego i operacyjnego oraz wyszkolenia (§ 5).

Tego samego dnia zwolniony został naczelny wódz sił zbrojnych, gen. broni K. Sosnkowski, zaś na jego miejsce mianowany został gen. dyw. Tadeusz Bór-Komorowski ⁹⁸.

15 III 1945 r. prezydent wydał dekret, uzupełniający dekret z 27 V 1942 r. jak następuje: tworzy się Komitet Obrony Państwa pod przewodnictwem prezydenta; ma on wydawać opinie w sprawach obrony państwa, zwłaszcza w sprawach prowadzenia wojny i dysponowania siłami zbrojnymi, dostarczania środków i zasobów, odtwarzania sił zbrojnych w kraju i demobilizacji (art. 9). W skład Komitetu wchodzi: prezes Rady Ministrów, naczelny wódz, ministrowie obrony narodowej, przemysłu, handlu i żeglugi, spraw wewnętrznych, spraw zagranicznych i dwaj inni oraz szef Sztabu Naczelnego Wodza ⁹⁹.

⁹⁵ MP, nr 245 - 251.

⁹⁶ DzURP, nr 5, poz. 9.

⁹⁷ DzURP, nr 11.

⁹⁸ DzURP, nr 11.

⁹⁹ DzURP, nr 6, poz. 6.

VII

Poza sądownictwem wojskowym, jedynymi polskimi organami wymiaru sprawiedliwości na emigracji były sądy morskie. Utworzone dekretem prezydenta z 20 IX 1941 r. Sąd Morski i Odwoławczy Sąd Morski, zajmowały się wymiarem sprawiedliwości w sprawach karnych na terytorium Zjednoczonego Królestwa, w zakresie przewidzianym artykułami 2 i 15 brytyjskiej ustawy o sądach morskich państw sprzymierzonych „Allied Powers Maritime Courts, 1941” (art. 2). Sąd Morski składał się z sędziego, sędziów zapasowych i ławników, zaś Odwoławczy Sąd Morski z przewodniczącego, dwóch sędziów i ławników (art. 4 i 5). Przewodniczącego i sędziów mianował prezydent na wniosek ministra sprawiedliwości, ławników — minister (art. 10 i 12). Przy obu sądach czynni byli prokuratorzy, mianowani przez ministra sprawiedliwości (art. 13 i 14)¹⁰⁰.

Sądy morskie rozpoznawały liczne sprawy, wynikłe na polskich statkach handlowych.

VIII

Prezydent Rzeczypospolitej zwolnił 22 XII 1939 r. gen. Jakuba Krzemieńskiego z urzędu prezesa Najwyższej Izby Kontroli (NIK) i mianował na to stanowisko Tadeusza Tomaszewskiego¹⁰¹. Datę tę można uważać za datę wznowienia działalności NIK na emigracji.

17 II 1940 r. wydany został dekret prezydenta o kontroli państwowej¹⁰². Głosił on, że: kontrola państwowa jest władzą kolegią, równorzędną z ministerstwami, niezależną od rządu, a podległą bezpośrednio prezydentowi (art. 1), powołaną do rewizji dochodów i wydatków państwa i jego stanu majątkowego (art. 3); w skład kontroli państwowej wchodzi: 1) prezes oraz wiceprezes NIK i 2) Najwyższa Izba Kontroli (art. 14); prezesa Izby mianuje prezydent (art. 15); kolegium NIK, mianowane i zwalniane na wniosek prezesa przez prezydenta, stanowią prezesi, wiceprezes i członkowie (art. 20).

Jak wynika z akt władz emigracyjnych, NIK prowadziła, w zakresie swoich kompetencji, ożywioną działalność.

¹⁰⁰ DzURP, nr 6, poz. 12, cz. II.

¹⁰¹ MP, nr 1 - 4 z 1940 r.

¹⁰² DzURP, nr 5, poz. 11.